

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У наш час виникає потреба внесення ефективних змін у зміст і методи підготовки фахівців відповідно до їх майбутньої діяльності. У статті розкрито проблему формування екологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у закладах вищої освіти. Встановлено, що формування екологічної культури студентів має здійснюватися системно, реалізуючи конструктив трьох провідних факторів: екологічної освіти, екологічного виховання, еколого-практичної діяльності.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, екологічне виховання, організація навчально-виховної роботи, педагогічні умови, педагогічна система.

Постановка наукової проблеми та її значення. У контексті реформування вітчизняної системи освіти, її інтеграції у європейський освітній простір зростають вимоги до підготовки педагогів, які навчатимуть і виховуватимуть нові покоління громадян нашої держави, конкурентоспроможних на світовій арені. Учитель майбутнього має не просто бути ретранслятором знань із предмета, а повинен сприяти самореалізації кожного учня в навчальній діяльності, вміти підготувати школярів до життя в сучасних соціально-економічних умовах. Професійну підготовку майбутніх педагогів необхідно спрямувати на їхній особистісний та професійний саморозвиток, формування нестандартного мислення, творчого підходу до роботи, вироблення власного методичного стилю.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства активне впровадження ідей екологічної культури регламентовано Національною доктриною розвитку освіти України у XXI ст., Концепцією Нової української школи, Концепцією екологічної освіти в Україні, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Педагогічною Конституцією Європи тощо.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У теорії і практиці вищої педагогічної освіти накопичено значний досвід, що є основою формування системи цінностей у майбутніх фахівців природничих спеціальностей загалом та ціннісного ставлення до навколишнього середовища у молоді зокрема. Насамперед, це наукові праці, у яких розкрито теоретико-методичні основи екологічної освіти й виховання у вищій школі (Н. Бібік, О. Біда, Л. Білик, Ю. Бойчук, Н. Демешкант, Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Онопрієнко, О. Плахотнік, Н. Рідей, Т. Саєнко, С. Совгіра, Г. Сорокіна, Г. Тарасенко та ін.), посилення ролі екологічної домінанти у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл (К. Гуз, В. Ільченко, Г. Пустовіт, С. Шмалей та ін.). Ідеї неперервної екологічної освіти розвивалися у роботах вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів, таких як В. Вербицький, Е. Гірусов, М. Дробноход, І. Зязюн, В. Крисаченко, Б. Лихачов, М. Моїсеєв, Н. Ничкало, Г. Пустовіт, Н. Реймерс, В. Рибалко та ін.

Ряд наукових робіт, присвячених аналізу проблеми формування екологічної культури, здійснювали такі науковці: І. Грабовська, І. Сафонов, М. Реймерс, Б. Лихачов, М. Храменко, О. Ожегова, О. Ніконорова, Г. Швєбс. Формування екологічної культури студентів вищих навчальних закладів вивчали Г. Білявський, М. Бойчева, В. Бровдій, М. Грейда, Н. Лисенко, О. Мітрясова, О. Микитюк, Т. Нінова, К. Ситнік, Є. Флешар, О. Чернікова, М. Шаповал, Е. Шапокене, М. Швед. Саме тому, М.М. Моїсеєв вважає, що формування екологічної культури особистості повинне стати незамінною частиною діяльності всієї системи навчання [4].

Мета і завдання статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад формування екологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі їх професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Виховання особистості з високим рівнем екологічної культури і свідомості повинне стати одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних проблем сучасної України. Найголовнішою метою

екологічної освіти у наш час є формування екологічної культури дітей і молоді, що передбачає виконання таких завдань: відродження кращих традицій українського народу, в основу яких покладено тісний взаємозв'язок людини із довкіллям; відродження духовно-почуттєвого розуміння світу природи; формування вміння приймати рішення, спрямовані на збереження природи.

Проблема формування екологічної культури – одна з найбільш актуальних проблем на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, від вирішення якої залежить оздоровлення нації в цілому. На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень проблеми, власного теоретичного пошуку виявлено такі структурні елементи екологічної культури: екологічні знання – екологічне мислення – екологічна свідомість – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура.

С. Совгіра слушно зазначила, що формування екологічної культури майбутнього викладача, в тому числі й природничих дисциплін, повинне проходити через: набуття екологічних знань, формування екологічного мислення, світогляду, етичних принципів поведінки в природі, забезпечення підтримки фізичного стану для проведення краєзнавчих екскурсій, експедицій, подорожей, вироблення активної природоохоронної позиції, формування необхідних якостей вихователя, організатора. Отже, екологічну культуру вчителя можна визначити: як засвоєння особистістю і постійне збільшення певних екологічних знань та навичок, коли вони органічно поєднуються зі знаннями екологічної ситуації і становлять своєрідний екологічний світогляд; вироблення екологічної свідомості, яка передбачає використання набутих знань у житті та практичній діяльності; здатність особистості творчо мислити та постійно самовдосконалюватися [6, с. 67].

В. Межуєв, Ю. Давидов, М. Кисельов, Я. Мінкявечюс та ін. стверджують, що культура не стільки відрізняється від природи, скільки пов'язана з нею культура є людським ставленням до природи [8 с. 33]. Екологічна культура виступає регулятором людської діяльності. Вона є за своєю суттю своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності та

екологічної поведінки. За змістом її слід розглядати як сукупність знань, норм, стереотипів і правил поведінки людини в оточуючому її природному світі [1, с. 115]. У процесі навчання студенти повинні навчитися не лише обґрунтовувати свої світоглядні позиції, а й користуватися здобутими знаннями у повсякденному житті. Отже, чітко простежується світоглядний та прагматичний аспекти. Це й становить основний зміст екологічної освіти на сучасному етапі.

М. Мойсєєв визначає три істотно різних напрямки екологічної освіти. Перший напрямок – світоглядний, завдяки якому продовжується освітній (виховний) напрямок, який було закладено ще в середній школі. Незалежно від тієї галузі діяльності, до якої буде залучений майбутній фахівець, він повинен мати необхідний світогляд, певним чином сформоване філософське підґрунтя для своєї діяльності та емпірично обґрунтоване раціоналістичне бачення в біосфері. У межах другого напрямку розглядається екологічний професіоналізм майбутнього фахівця. Цей напрям є орієнтованим на майбутню професійну діяльність студента, зокрема знання ним основних екологічних принципів і новітніх технологій, здатність до раціонального та екологічно доцільного вирішення професійних завдань із урахуванням усіх природоохоронних вимог тощо. Згідно із третім напрямком існує необхідність у підготовці фахівців, які здатні вирішувати множинні завдання, що виникають під час взаємодії у системі «людина-природа», фахівців, які володіють системними екологічними знаннями, а також всебічною підготовкою в галузі норм права, економіки та готові до вирішення повсякденних екологічних завдань і глобальних екологічних проблем [3]. За нашим баченням, екологічна освіта – це неперервний процес набуття екологічних знань, умінь і навичок природовідповідної діяльності.

Б. Ліхачов розглядає екологічну культуру як особливе утворення, яке ґрунтується на екологічних знаннях, включає глибоку зацікавленість у природоохоронній діяльності, грамотне її здійснення, багатство етично-естетичних відчуттів і переживань, що породжуються спілкуванням із

природою [2]. Відзначаючи складну структуру екологічної культури, автор виділяє такі основні її аспекти: екологічна культура – результат діяльності людини з перетворення природного середовища у напрямку, що відповідає фізіологічним та соціальним потребам людини; екологічна культура характеризує рівень розвитку екологічної свідомості у соціальних суб'єктів, починаючи від окремої особистості й закінчуючи людством у цілому, в якому відображено ставлення до природного середовища як життєво необхідної екологічної цінності; екологічна культура – це творча діяльність людей щодо екологічного засвоєння природного середовища, під час якого створюються, зберігаються, розподіляються та споживаються екологічні цінності [2].

І. Суравегіна визначає екологічну культуру як динамічну єдність екологічних знань, позитивного ставлення до них (екологічних настанов, цінностей) та реальної діяльності людини у навколишньому середовищі [7]. На думку дослідниці, необхідним елементом екологічної культури є відповідальність у ставленні до природного середовища.

Проводячи аналіз цієї складної дефініції, Г. Пустовіт визначає екологічну культуру як історично обумовлене явище, що постійно зазнає змін і корекції у світоглядному контексті, є обов'язковою умовою людського буття і виступає як: засіб самоорганізації (матеріальних і духовних) сутніх сил особистості у конкретній екологічній ситуації, який дозволяє на принципах гармонії і доцільності поєднати два світи – природний і соціальний; ціннісно-процесуальна категорія ставлення людини до власних потреб та можливих способів їх задоволення; життєвонеобхідних потреб природних об'єктів, як рівноправних партнерів у системі «природа – людина – суспільство»; процесуально-предметне втілення природоперетворюючої діяльності особистості у довіллі із врахуванням соціально-екологічних обмежень і корекції росту необґрунтованих потреб людини; умова формування людини нового типу, основою поведінки якої в навколишньому середовищі є норми моралі, глибоке розуміння незаперечної цінності всіх без винятку природних

об'єктів, неповторності природи та корекція власних життєвих потреб на її користь.

На думку автора, екологічна культура особистості кардинальним чином змінює поведінку людини у довкіллі, чим забезпечується стабільне формування екологічної вихованості особистості, й відповідно її діяльність не порушує рівновагу у навколишньому середовищі, що в кінцевому результаті призводить до зростання якості життя як нинішніх, так і майбутніх поколінь [5, с. 64–65].

На думку Є. Флешар, екологічна культура – це особливе особистісне утворення, що складається з таких елементів: здатність бачити специфіку і складність природних явищ, знаходити в них взаємообумовлені зв'язки і правила поводження з ними; цілісність знань про навколишнє середовище; здатність логічно мислити у межах екологічної безпеки; готовність до застосування законів, що охороняють навколишнє середовище; здатність до створення конструктивних етичних положень, які регулюють відносини людини з навколишнім природним середовищем; здатність нести відповідальність за збереження навколишнього середовища [9].

Формування екологічної культури полягає у наданні студентам екологічних знань, формуванні екологічного стилю мислення, вивчення правил доцільної поведінки та здорового способу життя. Виходячи із цього, можна виокремити наступні критерії оцінювання екологічної культури студента: екологічні знання; екологічні мотиви і цінності; поведінки в природі; посильна участь в екологічній діяльності.

Одним із шляхів формування екологічної культури студентів є екологізація змісту навчальних предметів. Разом із тим, виховання екологічно культурної особистості передбачає докорінну перебудову мислення й поведінки. Виходячи із сучасної парадигми гуманізації та гуманітаризації освіти, на перший план виступає виховання і, як його результат, формування екологічної культури студента. Природне довкілля – це не просто природне середовище існування, це – форма, у якій відбувається зростання людини як повноцінної особистості. Тому найважливішим ланцюгом у процесі

формування екологічної культури є польові практики із природничих дисциплін, у зміст яких включені завдання комплексного вивчення рослинного та тваринного світу. Важливим показником екологічної культури студента є його суспільно значущі дії та вчинки. Тому особливої ваги у формуванні екологічної культури набуває виховуюча діяльність педагогічних закладів, яка зосереджується на конкретних етичних нормах, що має особистісний сенс для студента.

На наш погляд, поняття «екологічна культура» має широкий зміст, бо в нього, разом із природними включені й соціальні чинники, що відображають матеріальне та духовне виробництво, соціальну діяльність людей і визначають організацію суспільства.

Специфіка екологічної культури визначається, головним чином, своєрідністю діяльності, широким спектром функцій, що виконуються, з яких основними є: творче усвідомлення нових наукових ідей; визначення свого ставлення до них та до дійсності, що змінилася; педагогічні, виховні функції.

Результати аналізу, консультацій із викладачами, вивчення досвіду декількох навчальних закладів, дали нам змогу зробити висновок, що у межах будь-якої однієї дисципліни формування екологічної культури не може відбуватись повною мірою; екологічна освіта має міжпредметний характер, тому під час вивчення дисциплін циклу загальноприродничої та професійної підготовки є досить значні можливості для формування екологічної свідомості і культури, а також виховання загальнолюдських цінностей, якими повинні керуватись студенти природничих факультетів.

Під час експерименту були зафіксовані високі показники екологічної активності студентів експериментальних груп, які склалися з суми таких оцінок: 1) самооцінки власної екологічної діяльності майбутніх учителів; 2) оцінки за участь у наукових гуртках, позааудиторних заходах екологічного спрямування; 3) оцінки за різні види навчальних і виробничих практик; 4) оцінки їх навчально-наукової і природоохоронної діяльності однокласниками.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Ми зробили висновки про необхідність включення у зміст екологічної культури таких компонентів, як: еколого-ціннісні орієнтації, еколого-значущі знання, еколого-орієнтовані відносини, еколого-виправдану практичну діяльність. На нашу думку, екологічна культура майбутнього учителя природничих спеціальностей є інтегральним утворенням його особистості, що формується у процесі професійної освіти у вищому навчальному закладі та ґрунтується на екологічних знаннях і вміннях, екологічній свідомості, екологічному стилі мислення та діяльності, які проектуються на його професійну діяльність. Цей стиль розкривається у поєднанні таких фізичних, психологічних і соціокультурних якостей, які дозволяють на всіх рівнях життєдіяльності зберігати органічний зв'язок із природою.

На основі узагальнення теоретичних підходів до формування екологічної культури майбутніх фахівців визначено особливості формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей: на рівні особистості – формування навичок повсякденної екологічно виправданої поведінки у побуті та професійній діяльності; уміння передбачати соціальні й екологічні наслідки економічних рішень; переконання необхідності використання у професійній діяльності новітніх екобезпечних технологій; знань сучасної методології обґрунтування ековідповідних рішень у процесі вибору стратегії діяльності підприємства; на рівні групи – урахування у робочих програмах професійно орієнтованих дисциплін змісту складових сталого розвитку; використання інноваційних педагогічних технологій освітнього процесу для інтеграції економічної, соціальної та екологічної складових сталого розвитку; проведення практик (навчальної, виробничої, державної) на підприємствах, що застосовують безвідходні технології виробництва; залучення до навчального процесу фахівців екологічної сфери, що працюють на підприємствах із найвищим рівнем екологічної безпеки; на рівні соціуму – урахування морально-екологічного імперативу у процесі реалізації економічних інтересів підприємства, регіону, держави; розвиток людини у природі як мети і критерію

соціально-економічного прогресу; формування системи уявлень про цінність природних ресурсів, стратегію сталого розвитку, проблеми збереження здоров'я та навколишнього середовища.

Джерела та література

1. Крисаченко В. С. Екологічна культура : теорія і практика : навч. посібник / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
2. Лихачев Б. Т. Экология личности / Б. Т. Лихачев // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 19–24.
3. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизованные разломы. Эколого-политический анализ / Н. Н. Моисеев. – М. : МНЭПУ, 1994. – 47 с.
4. Моисеев Н. Н. Историческое развитие и экологическое образование / Н. Н. Моисеев. – М.: МНЭПУ, 1995. – 52 с.
5. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія / Г. П. Пустовіт. – К. – Луганськ: Альма-Матер, 2004. – 540 с.
6. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі) : дис. канд. наук : 13.00.04 / Совгіра Світлана Василівна. – Умань, 2000. – 160 с.
7. Суравегина И. Т. Методические системы экологического образования / И. Т. Суравегина // Советская педагогика. – 1988. – № 9. – С. 31–35.
8. Тарасенко Г. С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти : монографія / Г. С. Тарасенко. – Черкаси, 2006. – 308 с.
9. Флешар Є. Дидактичні основи підготовки студентів – майбутніх вчителів-біологів до реалізації екологічної освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 / Є. Флешар. – К., 2000. – 30 с.

Виталий Гончарук. Формирование экологической культуры будущих учителей естественных специальностей

Формирование экологической культуры будущих учителей является составной их профессиональной подготовки. Возникает необходимость внесения эффективных изменений в содержание и методы подготовки специалистов в соответствии с их будущей деятельностью. В статье раскрыто проблему формирования экологической культуры будущих учителей естественных дисциплин в учреждении высшего образования.

Усовершенствование экологической культуры студентов в процессе их подготовки должно осуществляться системно, реализуя конструктив трех ведущих факторов: экологического образования, экологического воспитания, эколого-практической деятельности. Исследованы основные условия обеспечения экологической культуры студентов, которые создают объективные возможности разработки определенной педагогической системы. Выявлены следующие структурные компоненты экологической культуры личности: экологические знания – экологическое мышление – экологическое сознание – экологическое мировоззрение – экологическая этика. Сделан вывод о том, что успешное решение экологических проблем возможно с помощью целенаправленной высокопрофессиональной деятельности будущих учителей естественных дисциплин в средней школе, а также проведения с учениками различных экологических мероприятий.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, экологическое воспитание, организация учебно-воспитательной работы, педагогические условия, педагогическая система.

Vitaliy Honcharuk. Formation of ecological culture of future teachers of nature specialties

Formation of ecological culture of future teachers is the part of their training. There is an objective need for making effective changes to the content and methods of training specialists according to their future performance. The article discusses the need to improve the formation and development of ecological culture of future teachers of natural sciences in the institution of higher education. The formation of ecological culture of students of pedagogical direction of training should be carried out systematically, realizing constructive three major factors: environmental education, environmental upbringing, ecological practice. We study the basic conditions for the formation of ecological culture of students, creating objective possibilities of the development of educational system of signification the process. The following structural components of the personalities ecological culture are revealed: ecological knowledge – ecological thinking – ecological consciousness – ecological worldview – ecological ethics. It is concluded that the successful resolution of environmental problems is possible with the help of purposeful high-professional activity of future natural sciences teachers at the secondary school and also the active conducting together with students in various environmental events.

Keywords: ecological education, ecological culture, ecological upbringing, organization of educational work, pedagogical terms, pedagogical system.

Dzherela ta literature

1. Krysachenko V. S. Ekolohichna kultura : teoriia i praktyka : navch. posibnyk / V. S. Krysachenko. – K. : Zapovit, 1996. – 352 s.
2. Lykhachev B. T. Экологична лыchnosty / B. T. Lykhachev // Pedahohyka. – 1993. – № 2. – S. 19–24.
3. Moyseev N. N. Sovremennyy antropohenez y tsyvylyzovannyye razlomy. Экологичno-polytycheskyi analiz / N. N. Moyseev. – M. : MNЭПУ, 1994. – 47 s.
4. Moyseev N. N. Ystorycheskoe razvytye y ekologicheskoe obrazovanye / N. N. Moyseev. – M.: MNЭПУ, 1995. – 52 s.
5. Pustovit H. P. Teoretyko-metodychni osnovy ekologichnoi osvity i vykhovannia uchniv 1–9 klasiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh : monohrafiia / H. P. Pustovit. – K. – Luhansk: Alma-Mater, 2004. – 540 s.
6. Sovhira S. V. Pidhotovka maibutnoho vchytelia do ekologichnoho vykhovannia starshoklasnykiv (na kraieznavchomu materialy) : dys. kand. nauk : 13.00.04 / Sovhira Svitlana Vasylivna. – Uman, 2000. – 160 s.
7. Suravehyna Y. T. Metodicheskiye systemy ekologicheskoho obrazovanyia / Y. T. Suravehyna // Sovetskaia pedahohyka. – 1988. – № 9. – S. 31–35.
8. Tarasenko H. S. Vzaiemozviazok estetychnoi ta ekologichnoi pidhotovky vchytelia v systemi profesiinoi osvity : monohrafiia / H. S. Tarasenko. – Cherkasy, 2006. – 308 s.
9. Fleshar Ye. Dydaktychni osnovy pidhotovky studentiv – maibutnykh vchyteliv-biolohiv do realizatsii ekologichnoi osvity : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : spets. 13.00.02 / Ye. Fleshar. – K., 2000. – 30 s.